

Дослідження історії Галичини і Волині у науковій біографії історика Степана Томашівського (1875–1930): спроба періодизації

У розвідці запропоновано періодизацію наукових досліджень історика Степана Томашівського (1875–1930) із політичної історії Галичини і Волині у період Середньовіччя та ранньомодерної доби. Особливу увагу звернено на невідомі в сучасній історіографії рукописні розвідки вченого, подано загальну характеристику його наукових поглядів.

Ключові слова: українська історіографія, Степан Томашівський, рукописні праці.

Постановка проблеми. Степан Томашівський – доцент Львівського (1911–1919 рр.), доцент і професор Ягеллонського університету (1927–1930 рр.) помер у віці 55-и років – у розквіті сил і наукового таланту і залишив наукову спадщину, яка налічує понад 50 великих праць, близько 230 статей і рецензій, у тому числі рукописів, які до нині не були опубліковані і відповідно не увійшли до історіографічного обігу. Найбільше неопублікованих текстів з часу 1914–1920 та 1928–1930 років. Перші більше стосуються його суспільно-політичної публіцистики, другі – наукових досліджень давньої історії. Поява статті зумовлена потребою узагальнити інформацію

про збережені рукописні розвідки вченого з історії Галичини і Волині, а також виділити періоди наукового шляху вченого, коли він працював над дослідженням цієї тематики.

Аналіз досліджень. Томашівський-історик досліджував давню історію (найдокладніше висвітив політичну історію західноукраїнських земель, взаємини Руси-України і Польщі), історію церкви в Україні до середини XII ст. і новітнього періоду, історію Галичини середини XVII ст., політичну історію Центрально-Східної Європи початку XVIII ст. – з особливою увагою до історії Польщі (в часі поділів), Угорщини (зокрема угорського повстання 1703–1711 років

та української політики гетьмана Івана Мазепи, ставлення до угорського та українського самостійницьких змагань міжнародних політичних сил), статистику українців в Угорській Русі, працював над складенням етнографічних мап розселення українців станом на початок ХХ ст.

З усіх наукових тем, над якими історик працював, найбільш невідомими для сучасної історіографії є його дослідження політичної історії середньовічної та ранньомодерної доби. На перший погляд, це твердження може викликати здивування, оскільки саме завдяки праці над цією тематикою Степан Томашівський, поряд із В'ячеславом Липинським, увійшов в українську історіографію першої третини ХХ ст. як один із засновників її державницького напрямку [1, с.168–184].

Найбільш цитована його книга «Українська історія», яка вийшла у жовтні 1918 року напередодні проголошення української держави на її західних землях, була цілковито присвячена політичній історії України давнього періоду. На цю працю є багато покликань у сучасній історіографії. До неї, одразу після виходу друком, зверталися сучасники вченого – історики І. Кревецький, М. Кордуба, І. Крип'якевич, О. Терлецький, В. Гарасимчук, М. Чубатий, В. Заїкін, пізніші дослідники, які працювали на еміграції – Б. Крупницький, Н. Полонська-Василенко, А. Жуковський, П. Грицак,

І. Лисяк-Рудницький, сучасні українські історики (О. Прицак, Я. Дашкевич, Я. Ісаєвич, Л. Войтович, О. Головка, В. Потульницький, І. Гирич, Н. Яковенко, О. Ясь та ін.), як і польські дослідники – К. Блаховська, С. Стемпень та ін., котрі характеризували його погляди на давній період на підставі тексту «Української історії». Однак, рукописні праці вченого з цієї тематики були поза увагою дослідників, за винятком інформації про один рукопис у статті Михайла Швагуляка.

Виклад основного матеріалу.

До недавнього часу складалося враження, що «Українська історія» Степана Томашівського була єдиним ґрунтовним дослідженням з цієї тематики, яке підготував історик. Однак, праця над архівними документами історика дає можливість твердити, що над середньовічною історією він працював упродовж усього наукового шляху. «Українську історію» вчений написав під кінець Першої світової війни, вона єдина була опублікована із цілого ряду рукописних наукових текстів, які збереглися.

На сьогоднішній день нам вдалося виявити п'ять більших неопублікованих праць автора з цієї проблематики. Дві з них написані перед Першою світовою війною і три – наприкінці 20-х років ХХ ст. – в останній період наукової праці вченого. Вони потребують не лише докладного археографічного вичитування і опрацювання, а й, насамперед скрупульоз-

ної археографічної реконструкції текстів, оскільки значна частина з них є лише набором окремих несистематизованих аркушів, які зберігаються у різних справах і навіть різних архівних колекціях. Їх реконструкція і публікація дозволить відкрити досі невідому сторінку наукової біографії вченого, також доповнить бібліографічні огляди про історичні монографії, підготовлені в Австро-Угорщині і Другій Речі Посполитій. Водночас видання неопублікованих текстів дозволить звернути увагу як дослідникам, так і широкому колу читачів на концепції найдавнішої політичної історії Галичини і Волині, автором яких у першій третині ХХ ст. був український історик Степан Томашівський.

У запропонованій статті зроблено огляд наукової праці вченого в

ділянці дослідження Середньовіччя і запропоновано періодизацію. Ця періодизація є новою в українській історіографії, оскільки до цього часу вважалося, що книга «Українська історія» – єдиний його спадок у цій ділянці, натомість учений залишив значно більше розвідок, над якими працював упродовж цілого короткого життя.

С. Томашівський розпочав досліджувати середньовічну історію у 1911–1914 роках, ще до початку Першої світової війни. Тоді, після успішної габілітації з історії, вчений читав лекції у Львівському університеті. Він був на посаді приватного доцента австрійської історії з руською мовою викладання і впродовж 1911/12 та 1912/13 років читав лекції з предмету «Історія Галичини і Володимирії» (Ч.1-2). Як згодом згадував, ще до

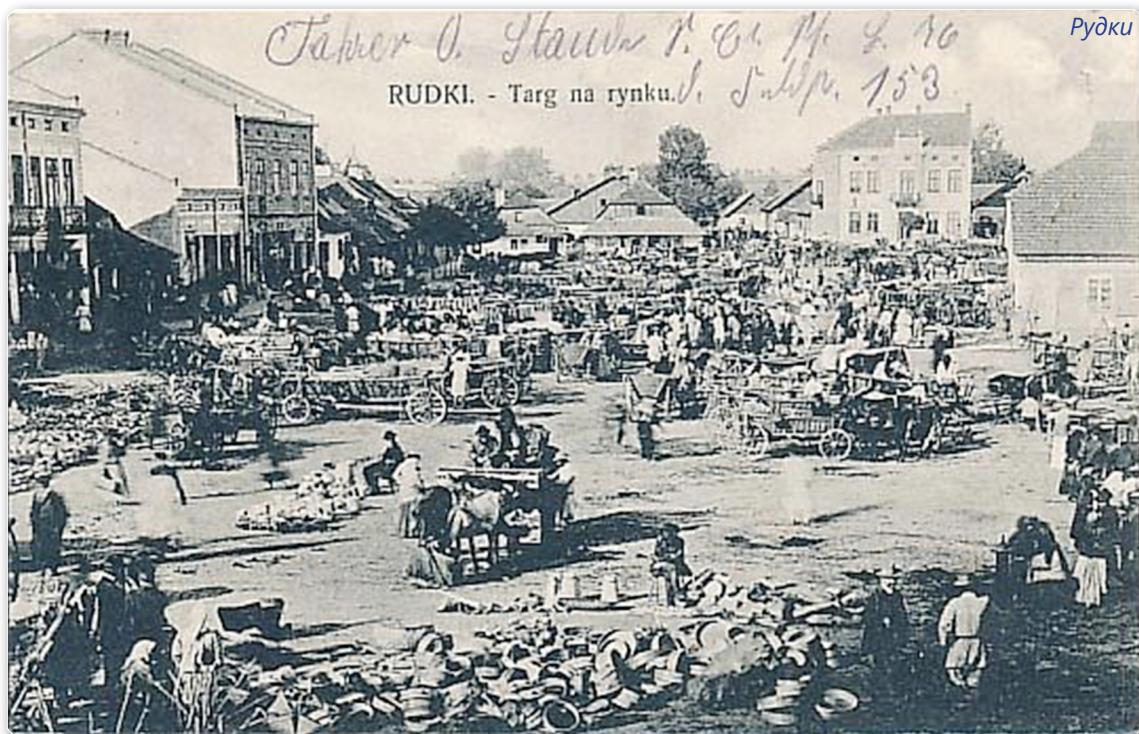
початку війни він мав майже завершену «Історію Галичини-Волидимирії від найдавніших часів», яку, на жаль, не було опубліковано. С. Томашівський був переконаний, що цей рукопис пропав у часі російської інвазії 1914–1915 років разом із багатьма іншими документами і книгами його власного архіву і бібліотеки, які росіяни вивезли як трофеї зі Львова.

Донедавна в літературі вважалося, що нам не відомі довоєнні погляди історика на давній період. Однак, останні знахідки дозволяють поставити цю тезу під сумнів. Зберігся його рукопис німецькою мовою «Galizien von der Anschluß an Oesterreich» («Галичина перед приєднанням до Австрії»), написаний незадовго до початку війни, у якому давня історія знайшла докладне висвітлення. Цей рукопис

дає уявлення про довоєнні погляди автора на початки політичної історії Галичини [8, с. 40–46].

Передвоєнна наукова праця С. Томашівського над давнім періодом історії була послідовною, він розробляв окремі питання, дотримуючись загальної концепції висвітлення. Основні пункти історик занотував у планах, які написав перед війною і під час Великої війни. У них намітив послідовність опрацювання джерел та хронологію викладу матеріалу. Плани збереглися у рукописах, загалом їх чотири, вони стосувалися праці над індивідуальною монографією з давньої історії і підготовки збірної книги, до якої мали бути залучені й інші українські автори [9, с. 258–283].

Колективну серію книг завадив підготувати початок війни, нато-

мість індивідуальний передвоєнний задум історик зреалізував у цілому ряді історичних праць і публіцистичних статей, написаних вже у часі Першої світової війни.

Томашівський був у складі легіону УСС – заступником коменданта легіону. Збереглася світлина, яка свідчить, що разом із батьком у війську були його малолітні діти. Далі – еміграція у Відень, відновлення діяльності НТШ (на той час він виконував обов'язки голови товариства).

У час Великої війни 1914–1918 років С. Томашівський знову, у нелегких воєнних обставинах, працював над тематикою історії Середньовіччя. Першою у хронологічному порядку стала розвідка під назвою «Галичина як політичний і воєнний чинник колись і тепер (Причинки до історії світової війни)». Написана на початку 1915 року, вона побачила світ на шпальтах газети «Діло» у лютому–березні 1915-го; згодом автор опублікував її у декількох варіантах. Газетну публікацію він переклав німецькою мовою і видав окремою брошурою під зміненим заголовком [15]. Скорочений варіант розвідки українською мовою вийшов у серії «Політична бібліотека» [5].

Важливою з огляду на час написання і поставленими в ній актуальними питаннями стала публікація статті С. Томашівського п. н. «Битва над Бугом перед 900 роками (22 липня 1018 р.)». У ній автор провів аналогії історичних подій

з XI ст. із сучасними йому подіями початку XX ст., коли річка Західний Буг ставала межею між польським і руським світом, у XX ст. завдяки Берестейському миру – між Польщею і суверенною Українською Народною Республікою. Томашівський коли писав цю статтю влітку 1918 р. високо оцінив значення підписання Берестейського миру, який став знаком української перемоги: українсько-польська державна межа визначалась на вододілі Бугу і Вепра. Проте разом з тим, він усвідомлював усю трагічність геополітичної ситуації, яка наближалась до поразки держав Четверного союзу у Першій світовій війні, і тому ставив питання: „Чи вдасться українцям удержати сей здобуток? – питаємо щодня не без жури, розуміючи, що тут у грі щось далеко більше, як політична приналежність кількох тисяч кв. км. Значить – битва на Бузі ще не скінчена, вона ведеться далі до остаточного рішення...”

І 1018 р., і на початку XX ст. на Бузі недалеко Берестя вирішувався шлях подальшого політичного розвитку Східної Європи. У цій автор бачив головну історичну аналогію між часами, відділеними дев'ятьма століттями. Читач зможе повністю ознайомитися із цією статтею у цьому випуску журналу, як і зі спорідненою з нею статтею «Пам'яті творців галицької державности (1124—1924)», яка потужно виражає історіософську ідею Галичини.

Звернемо увагу, що у передвоєнних і текстах, написаних на початку війни вчений присвятив увагу виключно подіям історії Галичини і Волині. Хронологічні рамки його праць сягали від найдавніших часів до початку XX ст. включно. Він підкреслив їх роль у формуванні української нації, описав державницький досвід до середини XIV ст., розглядав їх як частину суцільної української території, розділеної між двома імперіями, висловлював політичні прогнози про потребу зміни правно-політичного становища українців.

За чотири роки війни вчений написав близько 50 праць, із яких третина – це більші дослідження, в тому числі – синтетичні історичні огляди.

Наприкінці Першої світової війни – восени 1918 року – вийшла друком його книга «Українська історія», у якій автор підготував огляд політичної історії України від найдавніших часів до Люблінської унії 1569 року. Книга про політичну історію всіх українських земель засвідчила, що автор ставить найважливішим завданням українського політичного проводу в Галичині об'єднання українських земель у соборну державу. Цю думку підтверджує його активна участь у часи проголошення української держави на колишніх землях Австро-Угорської імперії.

Текст «Української історії» стосувався не лише Галичини і Волині. Предметом розгляду книги став огляд політичного розвитку всієї території України. Простір Укра-

Львів

їни в географічному розумінні, як його описував Томашівський, обіймає території, на півночі обмежені Поліссям, на заході – Карпатами, на півдні – гирлом Дунаю і Чорним морем, на сході – Кавказькими горами.

У книжці, яка складається із п'яти розділів (автор називає їх книгами), послідовно описано, як розвивалося політичне життя на всіх землях України від початків історії. Автор багато уваги приділив початкам Руської держави, що він їх розглянув у другій книзі, яка має назву «Варяго-руська доба (800–1054 рр.)». Вчений писав про асиміляцію варязького елементу та етапи розкладу державної єдності, боротьбу за великокняжий престол і упадок Києва (у третій книзі «Боротьба за Київ (1054–1200)»). Русь-Україну він бачив варяго-руською державою, універсальною монархією, у якій розпочався процес диференціації за національною ознакою. Якби цей процес тривав довше, то Русь, як писав вчений, ймовірно, розкололась би на дві національно-політичні й культурні єдності – південно-західну та північно-східну. Однак, через монгольське вторгнення цей процес був затриманий. Остаточне постання української, білоруської, російської націй відбулося в наступні століття, у різний час відокремились їх національні держави.

Про західні землі Руси С. Томашівський писав, що вони є найстаршою сценою політичного

розвитку, звідки ішов процес поширення її території на південь і схід: «На порозі політичної історії України (IX ст.) українські племена згуртовані у лісовій полосі на просторі між Карпатами і рр. Припеттю, Сяном і Дніпром; головні пункти сеї території творять міста: Берестє, Перемишль, Коломия, Переяслав і Чернигів. У внутрі лежать найстарші осередки політичного життя: Київ, Володимир і Галич, від XIV в. Львів».

Особливістю політичного розвитку Руської держави вчений бачив поступову диференціацію за національною ознакою і відокремлення земель, у яких розпочався процес формування національно-політичних індивідуальностей. Розділи, присвячені висвітленню історії Галичини і Волині – земель, із яких, відповідно до концепції історика, почалося творення української нації, займають одне з центральних місць (це, зокрема, параграфи «Відокремлення Галичини, Володимирко і його політика, Галичина за Ярослава (1153–1187) і Володимира (1187–1198)» у третьому розділі і повністю четвертий розділ книги «Перша українська держава (1200–1340)». Власне на цих землях, згідно з концепцією Томашівського, зароджувалася українська державність вже від кінця XI ст. Західна Україна, як писав історик, є лише частиною суцільної української території. Тому висвітлюючи події після втрати державності в середині

XIV ст. на цих землях представив їх як складову частину загальноукраїнських політичних подій (у книзі «Боротьба за українські землі (1340–1569)»).

Історична концепція дослідника, відповідно до якої західноукраїнські землі дали початок становленню власне української державності і мали вирішальний вплив для формування українців як нації впродовж історії, не суперечила політичним поглядам вченого. Під час підготовки книги, у червні 1918 року, коли він особисто вже був заангажований до таємних нарад із підготовки проголошення української держави в Галичині, С. Томашівський робив кроки для заснування у Львові часопису «Будова» і об'єднання навколо видання наукових сил на

засадах української державності й соборности. У програмній статті до першого номеру часопису вчений сформулював власне розуміння важливості історичного моменту, коли українці по обидва боки кордону наприкінці Першої світової війни, одночасно з розпадом Австро-Угорської монархії і імперії Романових, стали на шлях державотворення. Наголошуючи на важливості історичного моменту, вчений писав про те, що є свідком найбільш відповідального часу після шестисот років бездержавности. У програмній статті він задекларував важливість української соборности: «...галичани мусять дати почин до того, щоби спинити вже раз фатальний процес творення двох українських народностей – наддніпрянської і

Львів

підкарпатської, з двома окремими, в основі своїй, ненаціональними духовними культурами (тут польською, там московською), та вернути дальший розвиток у напрямі національно-культурного об'єднання шляхом ендозмоза й витворення своєрідного, новочасного й одноцільного типу» [10, с. 1–4].

Публікація «Української історії» С. Томашівського відбулася в часі державного будівництва Української Народної Республіки. Натомість політики Галичини восени 1918 року ще тільки ставали на шлях відмови від австрійської орієнтації. Томашівський був членом Української національно-демократичної партії і одним з тих політиків, що під кінець Першої світової війни взяли за творення власної держави на землях, які входили до Австро-Угорщини. І хоч на час виходу книги політики Наддніпрянщини і Галичини ще тільки в планах ставили політичне об'єднання в одну державу, С. Томашівський написав історію всіх українських земель, у якій вирішальну роль у становленні національно-політичної, культурної і певною мірою мовної ідентичності України серед слов'ян відводив західноукраїнським землям [7, с. 111–112].

Власне з огляду на дослідження тих років історик увійшов до української історіографії як засновник її державницького напрямку. «Отсим високим цінуванням Галицько-Волинської держави XIII–XIV в.

як першої національної української держави взагалі і як підстави витворення української нації Томашівський відрізняється від усіх дотеперішніх істориків», – характеризував погляди вченого історик Іван Кревецький [1, с. 170].

На деякий час вчений відійшов від дослідів тематики Середньовіччя, у 1919–1925 роках він був в еміґрації. У 1919 році – він член української делегації, яка була на Паризькій мирній конференції, упродовж 1920 років – у складі її місії у Лондоні. Історик був автором більшості офіційних документів і обґрунтувань від імені ЗУНР. Восени того ж року президент ЗУНР Євген Петрушевич запропонував йому пост міністра закордонних справ, і Степан Томашівський поставив умовою зміну політичного курсу уряду на досягнення автономії у складі Польщі. Після відмови – зретиґнував із пропозиції.

Проте найбільш інтенсивним у дослідженні періоду Середньовіччя був третій, останній відрізок життя науковця. Цей період життєвого шляху і наукової біографії вченого пов'язаний із містами Львів, де мешкав у 1925–1927 роках, та Краків – від 1928 року і до кінця життя, яке передчасно обірвалося 21 грудня 1930 року.

Цікавим є факт, що до написання більших наукових досліджень у цей останній період життя вчений повернувся після публікацій у періодиці. В часописах «Стара Україна» (яку видавала у 1924–1925 роках бібліографічна комісія му-

зею та бібліотеки НТШ за редакцією українського історика Івана Кривецького), «Політика», «Нова Зоря» побачили світ декілька статей Степана Томашівського з історії Галицько-Волинської держави. У них автор фактично популяризував теми подальших наукових студій із давньої історії. Вони стосувалися державницької традиції Галичини і Волині, тісних контактів із західною цивілізацією, частиною якої ці землі, на його переконання, були із давніх часів, ролі Церкви в українській історії, історичних зв'язків із Заходом. Ученого цікавили історіографія та джерела, пов'язані з початковою історією Руси-України, формуванням незалежного Галицького князівства, історія унійних змагань, взаємозв'язки із західними державами, зокрема з Польщею, польсько-українські відносини, а також їх розгляд в історичній ретроспективі.

Так, публіцистична діяльність все більше схиляла його до відновлення академічних студій і наукової праці. Тому не випадково предметом дослідження він обрав початки становлення та існування власної держави.

У 1925–1930 роках С. Томашівський зосередився на дослідженні давньої історії. Ця тематика знову зайняла основне місце у наукових дослідженнях ученого. У середині 1920-х років у середовищі істориків він обговорював проєкт підготовки серії видань, і, зокрема, написання з державницьких

позицій підручника національної історії [2, с. 20]. Розуміючи важливість виховання національної свідомості історик розпочав працю над підготовкою хрестоматії з української історії. Цією ідеєю у травні 1925 року він поділився з Іваном Крип'якевичем і надіслав історикові докладний план і структуру книги [2, 96–98]. Видання планувалося у трьох частинах: до 1-ї частини мали увійти найважливіші уривки з грецьких, римських, візантійських джерел до IX ст., до 2-ї – уривки руських літописів та іншомовних джерел від IX до кінця XV ст., до 3-ї – від XV до XVIII ст. План книги стосувався джерел до історії всіх українських етнічних земель, без огляду на міжвоєнні політичні кордони. Однак, йому йшлося про те, щоб книга була допущена шкільною владою як історична хрестоматія для викладання в українських школах, тому пропонував у найближчому часі видати розділ 2-ї частини, що стосувався історії Галичини і Волині, для якої планував опрацьовувати руські і польські джерела. Назвав книгу «Читанка з історії рідної землі». Насамперед важливим йому бачилося перекласти українською мовою Галицько-Волинський літопис. У спогадах, виданих на річницю смерті вченого його однодумцями, є згадка про його переклади окремих розділів літопису.

За рік до смерті дослідник мав задум організувати багатотомне видання з історії Галичини, Волині, Буковини, Закарпаття силами

цілого ряду українських науковців. Зберігся написаний ним план видання серії яка б називалася «Історія Галичини-Володимирії» – загалом 9 томів [13, с. 1–9]. За змістом

цей план ширший від передвоєнного і більш деталізований. Автор докладно розписав періодизацію історичних періодів, завершивши хронологію 1918 роком (висвіт-

лення міжвоєнного періоду він не планував). Також додав розділи історичної топографії, розвитку колонізації, огляд історіографії, а також докладно – політичного і соціального устрою, історії Церкви, культури і економічних відносин. Зберігалися як окремі розділи географічний нарис території, геополітичне значення. Кожен том планувалося присвятити окремому історичному періоду: т. 1 – до X ст., т. 2 – 981–1205 рр.; т. 3 – 1205–1340 рр.; т. 4 – 1340–1387 рр.; т. 5 – 1387–1569 рр.; т. 6 – 1569–1648 рр.; т. 7 – 1648–1772 (1793) рр.; т. 8 – 1772–1861 рр.; т. 9 – 1861–1918 рр.

У вересні 1929 р. Іван Крип'якевич дав згоду на опрацювання періоду XVI–XVIII ст. століть [11, с. 21–22 зв.]. Як серійне видання, цей проєкт не був зреалізований, проте тексти, які Степан Томашівський залишив у рукописах, дають підстави твердити, що вчений особисто опрацював більшість пунктів із власного плану.

Загалом опублікована і рукописна наукова спадщина С. Томашівського за 1925–1930 роки, відколи історик повернувся з еміграції до Львова та згодом переїхав і працював у Кракові, налічує біля 40 позицій, із яких 15 – більші розвідки. Учений досліджував початок державності Руси-України, політичну історію Галичини і Володимирії, історію Церкви на українських землях, історію та стан польсько-українських відно-

син в історичній перспективі та у першій третині XX ст.

Частина наукової спадщини дослідника, написана у цей останній період його життя (а саме праці присвячені історії Церкви на українських землях) – найвідоміша для сучасної історіографії, бо майже уся, за невеликим винятком, була опублікована. Дослідження на церковно-історичну тематику, численні рецензії, огляди за життя автора виходили у «Записках Чину Св. Василія Великого» («ЗЧСВВ»), які за редакцією о. Йосафата Скрутеня із 1924 р. видавали отці-василіяни у монастирі св. Онуфрія у Львові.

У 1926–1930 роках у «ЗЧСВВ» вийшло близько двадцяти окремих публікацій історика: розвідки, рецензії, огляди, наукова полеміка. Щодо порушеної у них тематики, то Томашівського насамперед цікавила історія унійних змагань в українській церкві, її контакти із Римом і західною Церквою, історія християнства на галицько-волинських землях. Хронологічно вони охоплюють період від початків християнства до середини XIII ст.

Узагальнену картину поглядів вченого знаходимо в опублікованій після його смерті заходами о. Йосафата Скрутеня і Чину Св. Василія Великого книзі «Вступ до історії Церкви на Україні. З церковною мапою Східної Європи в IX–XIII в.» (Львів, 1932) [4].

С. Томашівський був одним із тих нечисленних дослідників

української церковної історії першої третини XX ст., який у власних працях ставив питання про місце України між Сходом і Заходом з церковно-історичного погляду. Вчений писав про українську Церкву як посередній тип між римською і візантійською Церквами, яка від початків тяжіла до єднання із західною цивілізацією. Тому основну увагу приділив історії змагань в українській Церкві до об'єднання з Римом і перейняття західних християнських традицій, підкреслюючи, що «католицькі змагання на Русі так само природні і давні, так само самостійні й органічні, як і історичний процес творення української народности, як окремої національної індивідуальности, з племінного конгломерату старої Русі» [6, с. 289–290]. Висвітлення церковної історії в Русі-Україні, на землях Галичини та Волині С. Томашівський пов'язував із тогочасними політичними подіями на українських землях та вплітав у контекст процесів, що відбувалися у вселенській Церкві та міжнародній політиці того часу.

У 1927 р. вчений опублікував працю «*Ruski epizod soboru lugduńskiego 1245*» [16], яку підготував для габілітації у Ягеллонському університеті. Ця праця стала доповненням розвідки, яка вийшла напередодні українською мовою «Предтеча Ісидора: Петро Акерович, незнаний митрополит руський (1241–1245)» у «Записках Чину святого Василя Великого». У новому опрацюванні автор, ок-

рім огляду політичної і церковної ситуації в Русі у середині XIII ст. (у контексті політичних подій у Європі і католицькій Церкві), проаналізував джерела та історіографію, які стосувалися Ліонського собору та вмістив список джерел і літератури, чого не було у виданні тексту українською мовою. Дослідник звернув увагу на важливість західноєвропейських хронік, які у багатьох випадках залишаються єдиними про події, пов'язані з відносинами Русі з Римом і загалом європейським світом. Порівнюючи їх із текстами руських літописів, він писав про затирання в останніх слідів про контакти Русі з Римом, які здійснювала пізніша московська цензура. Для вченого було очевидним, що це робили з політичною метою, щоб формувати уявлення про Русь як державу, відособлену від західноєвропейського світу. У польському виданні Томашівський підважив достовірність руських джерел про контакти Русі із західним світом і на цій підставі зробив висновок про те, що «історія старої Русі не може бути трактована з точки зору пізнішого московського царства, ні виключно зі становища козацької України, але теж в рівній мірі із становища загальноєвропейського». У цій праці вчений поставив питання про потребу нового підходу до написання історії Руської держави. Як побачимо із подальших його досліджень, над цим завданням історик працював останні роки життя.

Власну історичну концепцію написання історії Русі вчений втілював у розвідках, які написав упродовж 1926–1930 років. З-під пера вченого у цей період вийшли ряд більших праць, присвячених початкам державного життя Русі-України, давній історії Галичини і Волині, формуванню незалежного Галицького князівства, відносин Польщі і Русі. Вони стали продовженням його довоєнних і воєнних студій. Частина праць було опубліковано, частина збереглась у рукописах.

З опублікованих згадаємо огляд історіографії антинорманської теорії «Nowa teoria o początkach Rusi» [17] та декілька популярних статей про початки політичного життя Галичини і Волині, які вийшли у часописі «Нова Зоря» 1930 року. Ці праці важливі для розуміння історичної концепції Степана Томашівського.

Поставивши завдання переосмислити історію Русі-України, С. Томашівський запропонував новий підхід до написання історії Руської держави. Русь бачив як державну і територіальну спільність, із якої наприкінці XI ст. відокремилися окремі національно-політичні єдності – північна (московська) і південна (українська). Концепція вченого відрізнялася від сформованих на початок XX ст. наративів української, польської, російської історіографій, які по-різному пояснювали початки Руської держави, розвиток і наступність політичних процесів.

Наступність руської історії, запропонована С. Томашівським, не вкладалася у жодну із тих історіософських схем, які існували на той час.

С. Томашівський розпрацював іншу від попередніх схему української історії, у якій йдеться про вирішальну роль земель Галичини і Волині для створення української національної держави на суцільній етнічній території та її роль упродовж історії для збереження української племінної й культурної індивідуальності українців. Особливість концепції у тому, що автор представив історію становлення державності на Підкарпатті і Волині як окремих предмет дослідження. Він підкреслив, що політичні процеси, які відбувалися на цих землях від початків політичної історії і в часі становлення родових князівств, свідчили про незалежне політичне існування як до Русі-України, так і до Польщі. Саме із цих земель вчений починав процес творення національної української держави, тому писав про потребу окремого висвітлення її історії, яку з одного боку, як він писав, не можна механічно вплітати в історію Русі, бо вона є лише побічним епізодом історичної еволюції русько-української народності. З іншого – не бачив складовою частиною Польщі, для якої вона була віссю, навколо якої віки оберталася руська історія.

У рукописі курсу лекцій, які С. Томашівський читав на Фі-

лософському факультеті Ягеллонського університету у 1928–1929 роках «Dzieje Rusi halicko-włodzimierskiej XI–XIV w.», вчений підсумував власні погляди з цієї тематики. Він підкреслив значення галицько-волинських земель в історії Центрально-Східної Європи. Основою їх індивідуальності бачив окремі умови розвитку історії, культури, геополітики. Галицько-Володимирська Русь, писав він, – це «перехідна територія, яка не належить ні до Східної, ні до Західної Європи, яка при політичній рівновазі сусідніх держав має тенденцію до політичної самостійності і державної незалежності». Разом з тим у баченні С. Томашівського Галичина і Волинь – це західні землі України, вчений високо цінував їх державницький досвід і потенціал. Ось що у цьому контексті він писав: «Західне крило Русі Української – Галицько-Володимирська Русь – продемонструвала відносно сильну життєздатність; пережила татарську бурю на ціле століття, і навіть після краху своєї державної незалежності внаслідок припинення династії 1340 р., вона все ще мала багато незалежних сил, упродовж довгого часу ми є свідками спроб відродження місцевої державності на цих землях ще до того, як вони були поглинуті Польщею»¹.

¹ Праця С. Томашівського «Dzieje Rusi halicko-włodzimierskiej w. XI–XIV» у стадії підготовки до друку. Оскільки при архівному упорядкуванні була порушена авторська нумерація, тому постало завдання відновити послідовність повного тексту рукопису. Це вдалося здійсни-

Концепція початків української держави, яку розробив вчений, розпочиналася із висвітлення політичної історії Галичини і Волині. У баченні історика саме на цих землях відбулося становлення української державності, існувала перша загальноукраїнська держава. Про ці землі він писав як визначну європейську індивідуальність, котра з усіх руських земель мала найбільший вплив західної культури, збагатившись яким поєднала його із східними рисами і стала фронтиром західної цивілізації на межі із авторитарним деспотизмом.

Цінні багаторічні напрацювання Степана Томашівського з давньої історії, які відносяться до останнього періоду наукової праці, невідомі загалу і досі не увійшли до наукового обігу. Їх видання дозволить збагатити наукову історичну літературу і враховувати погляди їх автора у подальших студіях.

Список використаних джерел

1. Кривецький І. Українська історіографія на переломі. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Том 134–135. Львів, 1924. С. 161–184.
2. Листування Степана Томашівського з Іваном Крип'якевичем (лютий 1906 – червень

ти завдяки виявленому серед аркушів праці плану, написаного самим автором. Дотримуючися його, окремі переплутані сторінки складено у цілість. Назву рукопису встановлено із автобіографії вченого. Див.: Archiwum UJ, syg. S II 619: Curriculum vitae Stefana Tomaszewskiego (Kraków, 15 marca 1930 r.).

1930 pp.) / Упорядкувала Н. Халак. Львів 2015. 156 с.

3. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, фонд Іван Крип'якевич. Справа 312.

4. Томашівський С. Вступ до історії Церкви на Україні. З церковною мапою Східної Європи в IX-XIII в. *Записки Чина св. Василя Великого*. Том 4. Жовква, 1932. Випуск 1-2. 161 с.

5. Томашівський С. Галичина: політично-історичний нарис з приводу світової війни. Львів: Політична бібліотека, 1915. 30 с.

6. Томашівський С. Предтеча Ісидора: Петро Акеревич, незнаний митрополит руський (1241-1245). *Записки Чина св. Василя Великого*. Том 2 (р. III, 1926). Жовква, 1927. С. 289-290.

7. Томашівський С. Українська історія. Нарис І. Старинні і середні віки. Львів, 1919. 151 с.

8. Халак Н. Рукописні праці з історії Галичини: довоєнні дослідження Степана Томашівського // *Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали VIII краєзнавчої конференції*. Львів? 2023. С. 40-46.

9. Халак Н. Конструювання української історичної свідомості в Галичині напередодні Великої війни 1914-1918 рр. в працях Степана Томашівського. "Галичина: література і культурно-історичні основи". Науковий журнал / Гол. ред. І. Набитович, відпов. ред. О. Баган. Дрогобич, 2023. Випуск 2. С. 258-283.

10. ЦДІА України у Львові, Фонд 368. Опис 1. Справа 10: *Часопис, присвячений українській національній справі*. Арк. 1-4 зв.

11. ЦДІА України у Львові. Фонд 368. Опис 1. Справа 174: *Листи І. Крип'якевича до С. Томашівського (1922-1930)*. Арк. 21-22 зв.

12. ЦДІА України у Львові. Фонд 368. Опис 1. Справа 65: Tomaszewski S. *Dzieje Rusi halicko-włodzimierskiej w. XI-XIV*. 227 арк.

13. ЦДІАЛ України. Фонд 368. Опис 1. Справа 58: Томашівський С. *План видання серії книг «Історія Галичини і Володимирії»*. арк. 1-9.

14. Archiwum UJ. Syg. S II 619: Tomaszewski S. *Curriculum vitae* (Kraków, 15 marca 1930 r.).

15. Tomaschivskyj S. *Die weltpolitische Bedeutung Galiziens*. München: F. Bruckmann A.-G 1915, 46 s., 1 karte: *Galizien -Ludomerien im Jahre 1240*.

16. Tomaszewski S. *Ruski epizod soboru lugduńskiego 1245. Szkic historyczny*, Lwów 1927, 32 s.

17. Tomaszewski S. *Nowa teoria o początkach Rusi*. „Kwartalnik historyczny”. Rok XLIII. Tom I. S. 281-324.

References

1. Krevetskyi I. *Ukrainska istoriohrafia na perelomi. Zapyssky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*. Lviv, 1924. t. 134-135. S. 161-184.

2. Lystuvannia Stepana Tomashivskoho z Ivanom Kryp'iakevychem (liutyi 1906 – cherven 1930 rr.). Upor. N. Khalak. Lviv, 2015. 156 s.

3. Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka. Viddil rukopysiv, fond Kryp'iakevych Ivan, spr. 312. Ark. 31-32 zv.

4. Tomashivskyi S. Vstup do istorii Tserkvy na Ukraini. Z tserkovnoiu mapoiu Skhidnoi Yevropy v IX-XIII v. *Zapysky Chyna sv. Vasyliia Velykoho*. Zhovkva 1932. t. 4. Vyp. 1-2. 161 s.

5. Tomashivskyi S. Halychyna: politychno-istorychnyi narys z pryvodu svitovoi viiny. Lviv: Politychna biblioteka, 1915. 30 s.

6. Tomashivskyi S. Predtecha Isydora: Petro Akerovych, neznanyi mytropolyt ruskyi (1241-1245). *Zapysky Chyna sv. Vasyliia Velykoho*. t. II (r. III, 1926). Zhovkva, 1927. S. 289-290.

7. Tomashivskyi S. *Ukrainska istoriia*. Narys I. Starynni i seredni viky. Lviv, 1919. 151 s.

8. Khalak N. Rukopysni pratsi z istorii Halychyny: dovoienni doslidzhennia Stepana Tomashivskoho. *Istorychni pam'iatky Halychyny. Materialy VIII kraieznavchoi konferentsii*, Lviv 2023, s. 40-46.

9. Khalak N. Konstruiuvannia ukrainskoi istorychnoi svidomosti v Halychyni naperedodni Velykoi viiny 1914-1918 rr. v pratsiakh Stepana Tomashivskoho. *Halychyna: literatura i kulturno-istorychni osnovy*. Naukovyi zhurnal. Ed. I. Nabytovych, vidpov. red. O. Bahan. Drohobych, 2023. Vyp. 2. S. 258-283.

10. TsDIA Ukrainy u Lvovi, f. 368. op.1. spr. 10: *Chasopys, prysviachenyi ukrainskii natsionalnii spravi*. Ark. 1-4 zv.

11. TsDIA Ukrainy u Lvovi. f. 368. op.1. spr. 174: *Lysty I. Kryp'iakevycha do S. Tomashivskoho (1922-1930)*. Ark. 21-22 zv.

12. TsDIA Ukrainy u Lvovi. f. 368. op.1. spr. 65: Tomaszewski S. *Dzieje Rusi halicko-włodzimierskiej w. XI-XIV*. 227 ark.

13. TsDIA Ukrainy u Lvovi. f. 368. op. 1. spr. 58: Tomashivskyi S. *Plan wydania serii knyh Istoriiia Halychyny i Volodymyrii*. Ark. 1-9.

14. Archiwum UJ. Syg. S II 619: Tomaszewski S. *Curriculum vitae* (Kraków, 15 marca 1930 r.).

15. Tomaschiwskyj S. *Die weltpolitische Bedeutung Galiziens*. München: F. Bruckmann A.-G 1915, 46 s., 1 karte: *Galizien –Ludomerien im Jahre 1240*.

16. Tomaszewski S. *Ruski epizod soboru lugduńskiego 1245. Szkic historyczny*, Lwów 1927, 32 s.

17. Tomaszewski S. *Nowa teoria o początkach Rusi*. „Kwartalnik historyczny”. Rok XLIII. Tom I. S. 281-324.

Khalak Nadiya, PhD in History,

*Research Secretary of the Lviv Branch of the
of the Institute of Ukrainian Archaeography
and Source Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Vynnychenka St. 24, Lviv, 79008, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-1582-5518>
e-mail: nadia.bortnyak@gmail.com*

THE STUDY OF THE MEDIEVAL AND EARLY MODERN PERIODS AS THE LEADING THEME IN THE SCIENTIFIC BIOGRAPHY OF THE HISTORIAN STEPAN TOMASHIVSKY (1875– 1930). AN ATTEMPT AT PERIODIZATION

The article proposes a periodization of the scientific research of historian Stepan Tomashivsky (1875-1930) on the political history of the medieval and early modern periods. Particular attention is paid to the manuscript research of the scientist, which is unknown in modern historiography, and a general description of his scientific views is given.

Keywords: Ukrainian historiography, Stepan Tomashivskyj, manuscripts.